

УДК 159.9.072

Ірина Петухова

ПЕРШІ СПРОБИ ЗАСТОСУВАННЯ ТЕСТІВ У ВІТЧИЗНЯНИХ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНИХ ЗАКЛАДАХ

На сучасному етапі розвитку освіти тестування стало важливим інструментарієм моніторингу динаміки навчання й особистісного зростання у практиці чисельних навчально-виховних установ. Початком активного впровадження тестів у практику навчально-виховних закладів вважається початок ХХ століття, коли прогресивні експериментальні ідеї оцінювання, оприлюднені зарубіжними дослідниками, заповнили вітчизняний освітній простір. Дослідженням функціонування освітніх установ дореволюційного періоду присвячені розвідки сучасних істориків педагогіки Н. Антонець, Л. Березівської, Л. Бондар, Н. Дічек, О. Сухомлинської, Т. Філімонової. Проте дані праці не дають комплексного уявлення про мережу експериментальних установ, тому метою статті є аналіз психолого-педагогічної діяльності навчально-виховних закладів, які використовували у практичній роботі тести.

Становлення і розвиток психолого-педагогічного тестування не залишалося без уваги вітчизняних дослідників. У дореволюційній Росії початку ХХ ст. тести були добре відомі та популярні. Особливий інтерес до них проявляли педагоги, що сподівалися з їх допомогою отримати інформацію щодо рівня обдарованості учнів, їхніх особистих характеристик, здійснити моніторинг психічного розвитку. Теоретичні ідеї застосування тестів знайшли своє відображення у практичній діяльності навчально-виховних закладів дореволюційного періоду. У період з 1900 р. по 1916 р. в Російській Імперії було відкрито ряд установ, спрямованих на всебічне дослідження природи дитини: Лабораторія експериментальної педагогіки і психології при Педагогічному музеї військово-навчальних закладів (м. Санкт-Петербург); Лікувально-педагогічний інститут для розумово відсталих і нервових дітей (м. Київ); Лабораторія педагогічних досліджень (м. Москва); Товариство експериментальної педагогіки (м. Санкт-Петербург); Педагогічний Інститут (м. Одеса); експериментальні лабораторії тощо.

Спробуємо хронологічно прослідкувати практику впровадження тестів у вищезазначених установах.

У 1901 р. при Педагогічному музеї військово-навчальних закладів (м. Санкт-Петербург) під керівництвом О. Нечаєва відкрилась *лабораторія експериментальної педагогічної психології*, пріоритетними завданнями

якої стало всебічне вивчення особистості школяра, а саме: особливостей розумової роботи, запам'ятовування слів різного значення, ступеня розумової відсталості, уваги, раціональної організації робочого дня, ефективних способів заучування, гігієнічних вимог до навчального процесу тощо. Для дослідження кожної психічної властивості були розроблені спеціальні тести та придбано спеціалізоване обладнання. Створені тести аналізувалися, апробувалися науковими співробітниками в межах лабораторії, далі проводилися у школах, гімназіях і ліцеях. Отримані результати повертали-ся до лабораторії, де оброблялися й узагальнювалися фахівцями [8].

У 1904 р. О. Нечаєв організував Педологічний відділ, який сприяв популяризації ідей експериментального дослідження через: обговорення доповідей спеціалістів, які займалися висвітленням питань педології; публічні лекції серед батьків, вихователів, викладачів; практичні заняття, під час яких слухачі безпосередньо знайомилися з існуючими на той момент дослідженнями.

3 жовтня того ж року відділ організував Педологічні курси, на яких читалися лекції з анатомії, фізіології, гігієни дитячого віку, кримінальної антропології, історії педагогіки, психофізіології органів чуттів, експериментальної психології, психології дитячого віку, порівняльної психології, техніки психологічного експерименту, основ статистичного методу, виховання розумово відсталих дітей тощо. Такий широкий спектр педологічних заходів сприяв розповсюдженню педагогічних знань, які розширювали сприйняття психологічних і фізіологічних особливостей дітей шкільного віку, знайомили педагогів із практичними прийомами дослідження індивідуальних особливостей учнів і сприяли накопиченню необхідного для налагодження експериментальної роботи у школі теоретичного та практичного матеріалу.

На практичних заняттях слухачі курсів під керівництвом наукових співробітників створювали спеціальний матеріал (бланки, картки, схеми, малюнки), необхідний для проведення тестів; виготовляли колекції таблиць, які давали можливість виконувати психологічні дослідження поза лабораторією та без застосування складних апаратів. Усі лабораторні дослідження, які проводилися на таких курсах, умовно об'єдналися у дві групи.

Перша група займалася вивченням психічних процесів (мислення, сприйняття, пам'яті, відчуттів, почуттів). Друга група досліджень переслідувала суто педагогічні інтереси, зокрема з'ясування успішності розумової діяльності учнів залежно від тих умов, у яких вона виконується. З цією метою у групі з 234 осіб віком від 6 до 38 років було проведено дослідження, суть якого полягала в тому, що перед кожним досліджуваним, який сидів за столом з олівцем у руках, лежав аркуш паперу в клітинку, де вертикальні лінії знаходилися на різній відстані одна від одної. За сигналом експери-

ментатора учасники тестування ставили крапки всередині кожної клітинки. Робота здійснювалася в різних умовах: при повній тиші; при хаотичному шумі; при відповідях досліджуваних на легкі запитання типу: “скільки буде чотири помножити на п’ять”, “яке сьогодні число” тощо.

За результатами дослідження було зроблено такі висновки: найменшу стійкість уваги мали учні підліткового віку; у тринадцятирічних дітей особливий вплив на якість роботи мали зовнішні фактори (шум); у шістнадцятирічних – внутрішні (запитання). В особи будь-якого віку шум збуджував зорову, моторну увагу, чим збільшував обсяг виконаної роботи, а запитання – навпаки – пригнічували особистість і зменшували обсяг роботи [5].

О. Нечаєв довів слухачам експериментальної школи необхідність володіння експериментальними методами дослідження в роботі шкільного вчителя на прикладі наступного досліду. Вчителям шкіл було запропоновано схарактеризувати кожного з тридцяти своїх учнів за такими характеристиками: “уважний – неуважний”, “встигаючий – невстигаючий”, “цікавиться предметом – не цікавиться предметом”. Паралельно з цим кожен учень підлягав ґрунтовному експериментальному дослідженню з вивчення швидкості зорових сприйнятів, ступеня розуміння сприйнятого матеріалу, швидкості слухових і зорових реакцій, рівня зорової та слухової пам’яті на слова і числа, правильності (хибності) суджень, ступеня концентрації уваги, працездатності та здатності до прямого чи опосередкованого навіювання. До результатів досліджень були прикріплені результати спостереження лікарів і вихователів [9]. Це свідчило про те, що картина дослідження загального розвитку учнів була максимально повною, доволі об’єктивною і відображала різні сторони життєдіяльності учнів.

На основі отриманих результатів було з’ясовано, що школярі, яких вчителі умовно об’єднали у групу “уважні”, вирізнялися кращим фізичним розвитком, високим рівнем усвідомлення сприйнятого матеріалу, більшою уважністю, кращою здатністю до навіювання, високим рівнем розвитку зорової і слухової пам’яті. Учні, яких вчителі віднесли до категорії “встигаючі”, мали порівняно кращий рівень розвитку рухової пам’яті, вищу швидкість зорових реакцій, кращу пам’ять на слова, проте нижчий рівень розвитку зорової пам’яті. До категорії учнів, “які цікавляться предметом”, потрапили ті, які були більш уважними, відрізнялися швидкістю зорових і слухових реакцій, кращою пам’яттю на склади, слова та числа, проте характеризувалися нижчим рівнем усвідомленості матеріалу, гірше піддавалися впливу прямого й опосередкованого навіювання. До категорії учнів, “які мають стійкий внутрішній інтерес до предмета”, були віднесені школярі, які поверхнево сприймали інформацію, одразу повертали її вчителю під

час зворотного зв'язку, викликаючи в нього ілюзію розуміння й інтересу до матеріалу, що розглядався на уроці, а не ті, які характеризувалися глибиною, силою і тривалістю утримання сприйнятої інформації.

Цього ж року в м. Києві було створено приватний Лікувально-педагогічний інститут для розумово відсталих і нервових дітей, де втілювалися у практику теоретичні ідеї дослідження дитячої психіки І. Сікорського.

Педагог класифікував “ненормальних” дітей за: розумовими відхиленнями (ідіотизм, слабоумність, розумова відсталість); моральними відхиленнями; психічними захворюваннями.

Зазначені вище дефекти визначались у психологічній лабораторії та педагогічній амбулаторії комплексом лікувальних і психолого-педагогічних методів. До *педагогічних методів діагностики* відхилень відносилась оцінка знань дитини й успішність їх набуття. До *психологічних* – систематичне визначення психічних властивостей і особливостей діяльності дітей. Основний практичний прийом, за яким визначалася розумова відсталість чи недорозвиненість, полягав у порівнянні хворої та нормальної дитини. Дані порівняння фіксувались у вигляді дробу, де чисельник відповідав рокам нормальної дитини, рівної за психічним розвитком, а знаменник – рокам досліджуваної дитини. Таким чином, характеристика $2/9$ свідчила про те, що рівень розумового розвитку дев'ятирічної дитини відповідає нормальній дворічній. За основу розумового розвитку бралися психічні процеси (зовнішня увага, мовлення, сприйняття) [1].

Окрім психолого-педагогічних методів діагностики, І. Сікорський надавав особливого значення антропометричним прийомам дослідження. У практиці Лікувально-педагогічного інституту використовувалися антропометричні таблиці Біне, що вказували на оптимальне співвідношення віку, зросту дитини та розмірів її голови (Таблиця 1).

Таблиця 1

**Співвідношення віку, зросту і розмірів голови
в дошкільний і шкільний періоди (таблиця Біне)**

Роки	4	6	8	10	12	14	16	18
Зріст (см)	98	108	121	130	143	143	170	174
Поздовжній діаметр голови (мм)	170	174	175	177	182	185	188	190
Поперечний діаметр голови (мм)	141	142	145	146	148	150	152	156
Лобний діаметр найменший (мм)	96	98	100	101	104	106	108	110

Дані таблиці дозволяли співставляти біологічний вік дитини з певними стандартами, що відповідали кожній віковій групі окремо. У випадку значних антропометричних відхилень відбувалося комплексне дослідження психічного стану дитини.

У 1908 р. в Москві В. Кащенко організував санаторій-школу для “дефективних” дітей. Основним завданням даного закладу було виправлення відхилень у психічному розвитку дітей через розвиток розумових здібностей, прищеплення трудових навичок, підготовку дітей до самостійного життя. Для досягнення цієї мети персонал закладу застосовував методи покращення фізичного, розумового та морального стану [4].

Керуючись девізом “пізнай дитину, якщо ти хочеш виховати її” [3, с. 13], педагог вивчав дитину через комплекс методів, не надаючи жодному з них переваги. Комплексне дослідження дитини включало результати медичного, антропометричного обстеження. Вивчення особливостей психіки проводилося на основі спостереження, експерименту, біографічного методу, соматичного та психологічного дослідження. Розглянемо останні.

Соматичне дослідження визначало вплив на організм дитини географічного середовища, соціально-економічного стану та спадковості; історію фізичного розвитку дитини, починаючи від її народження; фізичну характеристику дитини на даний момент: расовий тип, розміри черепа, фізіологічну діяльність організму, особливості розвитку статури, органів і систем, миміки.

Психологічне дослідження дитини проводилося за двома напрямками. З одного боку, педагоги і вихователі вели записи характерних проявів дитини в класі, на уроці, у вільний час, у грі. Матеріали спостережень слугували підґрунтям для складання детальних психологічних характеристик дитини, які пізніше обговорювалися, виправлялися, доповнювалися на загальних конференціях. Окрім цього, персонал санаторію проводив експериментально-психологічні дослідження дітей за тестами А. Біне та Г. Россолімо [4].

Окрім вищезазначених наукових установ, тестування як метод експериментальної діагностики психічних процесів, станів, особливостей поведінки особистості здійснювалось у межах експериментальних лабораторій, започаткованих здебільшого при вищих навчальних закладах. Ідея їх організації була підтримана широкими колами вітчизняних дослідників. Так, станом на 1910 р. на території Російської імперії налічувалося 33 експериментальні лабораторії [2].

Центральною в експериментальних дослідженнях, що проводилися у психологічних лабораторіях, була проблема залежності психіки від мозку і зовнішнього світу. Дослідницька робота була тісно пов’язана з медичною практикою і слугувала цілям діагностики психічних і не-

рвових захворювань. У цих дослідженнях вивчалися об'єктивні ознаки тих чи інших психічних явищ (наприклад, зміна пульсу та дихання як відображення емоцій), доводилася предметність, об'єктивність наших сприйняттяв, з'ясовувалася залежність пам'яті й уваги від умов досвіду тощо. Крім того, у всіх експериментальних лабораторіях проводилися дослідження швидкості протікання психічних процесів.

У Харкові дослідну психологічну лабораторію при клініці душевних і нервових хвороб (1880) очолив П. Ковалевський, в Одесі подібна лабораторія (1895) виникла за ініціативою М. Ланге, в Києві (1895) – Г. Челпанова, у Львові (1900) – К. Твардовського.

У 1909 р. під керівництвом професора О. Нечаєва у Санкт-Петербурзі було створено Товариство експериментальної педагогіки, основною метою якого було здійснення координуючої роботи серед всіх лабораторій, у яких велися експериментальні дослідження, розробка плану міжнародних досліджень, організація пропаганди психологічних знань серед учителів, професійна підготовка кваліфікованих експериментаторів [7]. Керівництво Товариства запросило для спільної роботи в якості почесних гостей зарубіжних дослідників А. Біне, Е. Клапереда, В. Лая, Е. Меймана, С. Хола, В. Штерна та ін. Серед вітчизняних колег почесними членами Товариства були А. Бернштейн, В. Бехтерев, П. Каптерев, М. Ланге, П. Лесгафт, Г. Россолімо, І. Сікорський.

У 1913 р. в Одесі відкрився Педологічний інститут. Ідея його створення постала через гостру необхідність вивчення за допомогою тестів особистості неповнолітнього правопорушника. На початку 1914 р. при камері суду для малолітніх із метою розв'язання завдань медико-педагогічного та медико-юридичного характеру була створена невелика науково-дослідна лабораторія. Основним пріоритетом у дослідницькій діяльності закладу стала колективна розробка і перевірка існуючих методів дослідження дитячої особистості. У практичній роботі лабораторія використовувала методики Біне-Сімона, Санте-де-Санктіса, атлас Рибаківа, таблиці Нечаєва, метод Бернштейна, короткий метод розумової відсталості Россолімо, психологічні профілі Россолімо тощо [11].

Інноваційні технології, що впроваджувалися в педагогічну практику через методи експериментального дослідження, докорінно змінили світогляд педагогів, учителів і громадськості. Відчувалась актуальна потреба у спеціальному обладнанні для проведення тестів та експериментальних досліджень. У зв'язку з цим авторський колектив Педологічного музею, до складу якого увійшли К. Корнілов, М. Рибніков, В. Смірнов, у 1915 р. опублікував колекцію найпростіших таблиць, приладів, діаграм, необхідних для про-

ведення досліджень. “Упорядники даного видання бажають, щоб була дотримана міра, щоб психологічні дослідження не носили зовнішнього випадкового характеру, щоб вони мали виправдання і пояснення в загальних наукових теоріях. Запропонована збірка простих психологічних і педагогічних досліджень має на меті полегшити завдання викладачам і сприяти розповсюдженню в середніх навчальних закладах, знайомству з експериментальним методом у психології та педагогіці” [6, с. 6]. Оpubлікована збірка містила детальний опис тестів на визначення психічних процесів і станів; перелік необхідної науково-популярної літератури зарубіжних і вітчизняних авторів.

У 1916 р. при Міністерстві народної освіти за сприяння О. Нечаєва була відкрита Шкільно-гігієнічна лабораторія, головним завданням якої стало сприяння науковому розв’язанню педагогічних проблем шляхом точних досліджень психофізичного розвитку учнів [10].

Таким чином, у межах даної статті на основі хронологічного аналізу нами було проаналізовано діяльність спеціалізованих закладів, у межах яких здійснювалися систематичні дослідження дитячої особистості й умов, що впливали на її розвиток у процесі навчально-виховного процесу на основі тестів. Експериментальна діяльність лабораторії експериментальної психології (м. Санкт-Петербург) зосередилася навколо вивчення особливостей запам’ятовування, уваги школярів на основі запозичених і власноруч створених тестів. Лікувально-педагогічний інститут для розумово відсталих і нервових дітей (м. Київ) здійснював класифікацію “ненормальних” дітей за розумовими та моральними відхиленнями за допомогою психолого-педагогічних і антропометричних методів діагностики. У практиці цієї наукової установи широко застосовувалися таблиці А. Біне. Коло науково-практичних інтересів санаторію-школи для “дефективних” дітей (м. Москва) зосередилося на діагностиці та корекції відхилень у психічному розвитку дітей через розвиток розумових здібностей. Експериментальна діяльність на основі тестів відбувалась у межах науково-практичних лабораторій, створених на базі вищих навчальних закладів у Харкові (1880), Одесі (1895), Києві (1895), Львові (1900).

Товариство експериментальної педагогіки (м. Санкт-Петербург) здійснювало координацію експериментальних лабораторій. Основним пріоритетом в експериментальній діяльності науково-дослідної лабораторії Педагогічного інституту (м. Одеса) стала колективна розробка і перевірка існуючих методів дослідження дитячої особистості. У межах установи використовувалися тести Біне-Сімона, Санте-де-Санктіса, атлас Рибаківа, таблиці Нечаєва, метод Бернштейна, короткий метод розумової відсталості Россолімо, психологічні профілі Россолімо. Шкільно-гігієнічна лаборато-

рія (м. Санкт-Петербург) сприяла науковому розв'язанню педагогічних проблем шляхом точних досліджень психофізичного розвитку учнів.

1. Врачебно-педагогический Институт для умственно недоразвитых, отсталых и нервных детей, учрежденный Ольгой и Еленой Сикорской в Киеве. Отчет о деятельности за 1905 и 1906 годы. — Киев : Литотипография т-ва И. И. Кушнерев и К., 1906. — 57 с.
2. *Грин Дж.* Экспериментальное исследование педагогических проблем в России / *Дж. Грин* // Русская школа. — 1910. — № 1. — С. 204—212.
3. *Кащенко В. П.* Воспитание и обучение трудных детей. Из опыта санатория-школы доктора В. П. Кащенко / *В. П. Кащенко*. — М., 1912. — 54 с.
4. *Кащенко В. П.* Санаторий-школа для дефективных детей / *В. П. Кащенко*. — Москва, 1912. — 31 с.
5. *Коноров М. И.* Лаборатория экспериментальной педагогической психологии при педагогическом Музее военно-учебных заведений. Назначение, описание аппаратов и их употребление / *М. И. Коноров*. — С.-Пб., 1911. — 70 с.
6. *Корнилов К. Н.* Простейшие школьные психологические опыты / *К. Н. Корнилов, Н. А. Рыбников, В. Е. Смирнов*. — Москва, 1919. — 78 с.
7. *Неклюдова А. И.* Общество экспериментальной педагогики. Краткий отчет о деятельности Общества за 1909-1910 годы / *А. И. Неклюдова* // Русская школа. — 1911. — № 1. — С. 158—184.
8. *Нечаев А. П.* Наблюдение над развитием интересов и памяти в школьном возрасте / *А. П. Нечаев*. — С.-Пб., 1901. — 231 с.
9. *Нечаев А. П.* Очерк психологии для воспитателей и учителей / *А. П. Нечаев*. — С.-Пб., 1903. — 131 с.
10. *Нечаев А. П.* Сравнительная экспериментальная психология в ее отношении к вопросам школьного обучения / *А. П. Нечаев*. — Петроград, 1917. — 283 с.
11. Педологические институты как самостоятельные научные центры. История развития Одесского Педологического Института // Путь просвещения. — 1923. — № 4. — С. 129—150.

Стаття надійшла до редакції 23.10.1012

И. Петухова

Первые попытки применения тестов в отечественных учебно-воспитательных заведениях

В статье проанализирована деятельность специализированных заведений, в практике которых использовались тестовые исследования личности ребенка, и условий, влияющих на его развитие. Отслежено практику внедрения тестирования в Лаборатории экспериментальной педагогики и психологии при Педагогическом музее военно-учебных заведений (Санкт-Петербург), Лечебно-педагогическом институте для умственно отсталых и нервных детей (Киев), Лаборатории педагогических исследований (Москва), Товариществе экспериментальной

педагогіки (Санкт-Петербург), Педологическом Институте (Одесса), экспериментальных лабораториях.

Ключевые слова: тест, психолого-педагогическое тестирование, учебно-воспитательное заведение, психолого-педагогическая деятельность.

I. Petukhova

The First Attempts to Use Tests in National Educational Institutions

The paper analyzes the activity of specialized institutions within which a test study of child's personality is conducted as well as conditions affecting his/her development. The author retraces practice of testing in the Laboratory of experimental pedagogy and psychology at the Pedagogical museum of military schools (St. Petersburg), Medical-pedagogical institute for mentally retarded and nerve children (Kyiv), Laboratory of Educational Research (Moscow), the Society of Experimental Pedagogy (St. Petersburg), Pedological Institute (Odessa) and experimental laboratories.

Key words: test, psychological and pedagogical testing, educational establishment, psychological and pedagogical activity.

Рецензент – доктор педагогічних наук,
старший науковий співробітник О. А. Лавріненко